

POVEZANOST IZMEĐU AGRESIVNOSTI ZATVORENIKA I NJIHOVA SOCIO- EKONOMSKOG I OBITELJSKOG STATUSA

MILKO MEJOVŠEK • ALEKSANDAR BUĐANOVAC • ZORAN ŠUČUR

primljeno: listopad 1999.
prihvaćeno: ožujak 2000.

Izvorni znanstveni članak
UDK: 343.9:316.6

Na uzorku zatvorenika istražene su relacije između komponenti agresivnosti i različitih varijabli socioekonomskog i obiteljskog statusa. Nezavisne varijable su pokrivala dva područja: obilježja primarne obitelji i obilježja ispitanika. Svako je područje bilo sastavljeno od tri skupine varijabli. Obilježja primarne obitelji: socioekonomski status, socijalna patologija i fizičko nasilje; obilježja ispitanika: obrazovanje, socijalna patologija i obitelj. Zavisne varijable su bile: fizička agresivnost, ljutnja i hostilitet.

Rezultati pokazuju da varijable primarne obitelji i varijable koje karakteriziraju ispitanika imaju približno podjednaku prediktivnu snagu. Nakon kontroliranja varijabli primarne obitelji, ostaje značajan dio varijance s komponentama agresivnosti koji se uglavnom može pripisati obrazovanju (obrazovnom neuspjehu).

UVOD

Brojni su stručni i znanstveni radovi napisani o agresivnosti. Posebno su istraživani uzroci agresivnosti te razvoj agresivnog ponašanja u pojedinim razdobljima života. Najveći dio dosadašnjih istraživanja agresivnosti bio je ograničen na djecu i adolescente, dok se relativno mali broj istraživanja bavio agresivnošću odraslih. Stoga iznosimo kratki pregled rezultata ovih istraživanja.

Veliki je broj studija došao do konzistentnog nalaza da postoji povezanost između slabijeg socioekonomskog statusa obitelji i agresivnog ponašanja djece (Dodge i sur., 1990; Haapasalo i Tremblay, 1994; Dodge i sur., 1994; Deater-Deckard i sur., 1998). Farrington (1978, 1989 i 1991) je našao da postoji veza između slabijeg socioekonomskog statusa obitelji i agresivnog ponašanja djece te, također, agresivnog ponašanja i nasilnog prijestupništva u adolescenciji i zrelosti.

Nizak socioekonomski status nameće mnoga ograničenja i deprivacije koje uzrokuju frustracije kod članova obitelji i tako stimuliraju agresivno ponašanje. Smatra se da u nepovoljnoj socijalnoj okolini dva opća procesa potiču agresivno ponašanje djece:

prvo, frustracije ili negativni afekt (Berkowitz, 1993) i drugo, učenje po modelu.

Dodge i sur. (1994) su pronašli da tipovi odgojne i socijalizacijske prakse predstavljaju medijatorske varijable u odnosu između socioekonomskog statusa obitelji i eksternih poremećaja u ponašanju kod djece. Prema Cohen i Brook (1998.), socioekonomski status blago utječe na kažnjavanje djece u tom smislu da majke koje dolaze iz obitelji s ispodprosječnim socioekonomskim statusom nešto češće kažnjavaju djecu od onih koje imaju visok socioekonomski status. Hijerarhijska regresijska analiza u istraživanju Dodgea i sur. pokazala je da varijable socioekonomskog statusa i socijalizacijske varijable imaju podjednaku prediktivnu vrijednost.

Mnoge su studije ukazivale na povezanost između raznih formi obiteljske patologije i agresivnog ponašanja djece, adolescenata i

* Dr. sc. Milko Mejovšek redoviti je profesor na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Dr. sc. Aleksandar Buđanovac je docent na Odsjeku za poremećaje u ponašanju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Mr. sc. Zoran Šučur je asistent na Studijskom centru socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

odraslih osoba: sukobi između roditelja (McCord i sur., 1961; Farrington, 1978, 1989, 1991; Loeber i Dishion, 1984; O'Keefe, 1994; Deater-Deckard, i sur., 1998), agresivnost članova obitelji (Mac Ewen, 1994), devijantno ponašanje oca (McCord i sur., 1961; McCord i sur., 1963), kriminalitet članova obitelji (Keenan i Shaw, 1994), razni oblici socijalne patologije u obitelji (Mejovšek i sur., 1997).

Mnogi autori ističu fizičko kažnjavanje djece kao mogući uzrok agresivnog ponašanja u djetinjstvu i kasnije u životu: agresivnost u djetinjstvu (McCord i sur., 1961; Dodge i sur., 1990; Dodge i sur., 1994; Deater-Deckard i sur., 1998), agresivnost u djetinjstvu, adolescenciji i zrelosti (McCord i sur., 1963; Straus, 1991), nasilni prijestupi u zrelosti (Widom, 1989). Ključno je pitanje da li fizičko kažnjavanje u djetinjstvu i mladosti (posebice ono strogo i bezrazložno) ima dugoročni utjecaj na agresivnost i kriminalitet u odrasloj dobi. Laub i Sampson (1998.) su pronašli u svojoj studiji vrlo snažnu vezu između strogog kažnjavanja u djetinjstvu, odnosno adolescenciji i kriminaliteta u razdoblju od 17-45 godina. Međutim, kada se promatra zasebno skupina delinkvenata i skupina nedelinkvenata, onda ovaj odnos nije tako snažan, što implicira da se adolescentna delinkvencija javlja kao medijatorski faktor između obiteljske discipline i kriminaliteta u odrasloj dobi. To je donekle u skladu sa shvaćanjima nekih autora koji tvrde da se čimbenici koji dovode do sudjelovanja u kriminalitetu razlikuju od čimbenika koji utječu na perzistentnost kriminalne aktivnosti u vrijeme zrelosti (Farrington i Hawkins, 1991).

Prema tome, veliki broj istraživanja ističe da se agresivno ponašanje javlja u djetinjstvu te da se onda održava kroz mladost i zrelost (McCord, 1998). Iz ovih studija proizlazi čvrsto uvjerenje da se korijeni agresivnog ponašanja nalaze u primarnoj obitelji, što se operacionalizira kao hipoteza o intergeneracijskom prenošenju nasilja. Stattin i sur. (1998.) su željeli provjeriti u jednom longitudinalnom istraživanju da li se obrasci kažnjavanja i odnosi između roditelja i djece reproduciraju u narednoj generaciji. Oni su ustanovili da postoji korelacija između kažnjavanja roditelja

i njihova kažnjavanja vlastite djece, ali ta veza nije visoka. Oni zaključuju da povijest kažnjavanja roditelja i roditeljski stavovi o kažnjavanju objašnjavaju oko 25% varijance. Međutim, kada se u analizu uvedu problemi ponašanja djece, onda se moć predviđanja povećava.

Treba još jednom istaknuti da je većina istraživanja u ovom području provedena na uzorku djece i adolescenata. Ovi su uzorci često bili sastavljeni od djece i adolescenata koji su iskazivali više trivijalne i lakše poremećaje u ponašanju, što je također bilo predmetom kritike. S druge strane, postoji ozbiljan manjak istraživanja na populaciji odraslih osoba. Ovo istraživanje nastoji popuniti ovu prazninu jer je provedeno na uzorku odraslih, i to zatvorenika s težim prijestupima. Shodno tome, cilj je ove studije bio ispitati odnose između varijabli socioekonomskog i obiteljskog statusa te trenutne agresivnosti zatvorenika u kaznenim zavodima.

METODE

Podaci su prikupljeni na uzorku od 253 zatvorenika oba spola (prosječna dob 35,2, standardna devijacija 8,6). Žene čine 11.9% uzorka. Zbog malog broja žena i zbog toga što su razlike u agresivnosti utvrđene samo u nekoliko čestica u komparabilnom podzorku muškaraca prema tipu ustanove, odlučili smo formirati zajednički uzorak. Ispitanici su bili osuđeni za različita kaznena djela i izdržavali su kaznu u kaznenim ustanovama različite razine sigurnosti. U uzorku je bilo 26% recidivista.

Podaci koji se tiču ispitanikove primarne obitelji, kao i drugi podaci, prikupljeni su na osnovi samoiskaza ispitanika. Svakako da je ovakav način prikupljanja podataka mogao utjecati na njihovu točnost i preciznost. Moguće je da su samoiskazi u određenoj mjeri pristrani, zbog propusta u sjećanju ili svjesnog iskrivljavanja.

Agresivnost je mjerena na osnovi Aggression Questionnaire (Buss i Perry, 1992). Ovaj instrument mjeri četiri komponente agresivnosti: fizičku agresivnost, verbalnu agresivnost, ljutnju i hostilitet.

Varijable socioekonomskog i obiteljskog statusa podijeljene su u šest skupina: tri skupine mjere obilježja primarne obitelji, a preostale tri obilježja ispitanika. Grupe varijabli su navedene prema kronološkom redu (u zagradama se nalazi broj varijabli):

Primarna obitelj:

1. Socioekonomski status (6)
2. Socijalna patologija (7)
3. Fizičko nasilje (6)

Ispitanik:

4. Obrazovanje (5)
5. Socijalna patologija (3)
6. Obitelj (5)

Unutrašnja konzistentnost komponenti agresivnosti procijenjena je pomoću Crombachovog alfa koeficijenta. Dobiveni su sljedeći koeficijenti: fizička agresivnost .81, verbalna agresivnost .59, ljutnja .75 i hostilitet .74. Kako je koeficijent unutrašnje konzistentnosti za verbalnu agresivnost bio vrlo nizak, ona je isključena iz daljnje analize.

REZULTATI

U usporedbi s rezultatima Bussa i Perryja (1992) za studente i Archera i sur. (1995a,b) za studente i nezaposlene mlade muškarce, fizička agresivnost i ljutnja zatvorenika u ovom istraživanju su niske, u nekim slučajevima ispod razine fizičke agresivnosti i ljutnje studenata. Međutim, hostilitet zatvorenika veoma je visok, posebice u usporedbi s hostilitetom studenata. To je vidljivo i kada se uspoređuju aritmetičke sredine i broj čestica u Tablici 1. Koji su mogući uzroci niske razine agresivnosti i ljutnje, a visoke razine hostiliteta? Visoki hostilitet je vjerojatno uzrokovan nezadovoljstvom zatvorenika koje proizlazi iz njihovog trenutnog statusa, izrečene kazne, isključenosti iz društva, prijatni od strane drugih zatvorenika, prenapučenosti zatvora itd. Prenapučenost je jedan od glavnih problema današnjih zatvora u cijelome svijetu i vjerojatno jedan od uzroka zatvorskog nasilja. Teže je pronaći razloge za nisku razinu fizičke agresivnosti i

ljutnje. Mogući razlog vjerojatno leži u strahu od disciplinskih sankcija i, sukladno tome, višoj razini samokontrole. Kako su komponente agresivnosti procijenjene na osnovi samoiskaza, moguće je da su zatvorenici svjesno podcijenili vlastitu fizičku agresivnost i ljutnju.

Tablica 1. Aritmetičke sredine i standardne devijacije komponenti agresivnosti

	Aritmetička sredina	Stand. devijacija	Broj čestica
Fizička agresivnost	22.7	8.5	9
Ljutnja	16.7	6.5	7
Hostilitet	24.0	7.4	8

Korelacije između fizičke agresivnosti, ljutnje i hostiliteta više su od onih koje je dobio Archer i sur. (1995a) na uzorku studenata, ali su niže od korelacija dobivenih u istoj studiji na uzorku mladih nezaposlenih muškaraca (Tablica 2). U drugom uzorku studenata (Archer i sur., 1995b) korelacije su slične, ali opet nešto niže nego u našem istraživanju. Korelacije su znatno više od onih dobivenih na uzorku studentica (Archer i sur., 1995b) i onih na mješovitom uzorku studenata i studentica (Buss i Perry, 1992). Razlog viših korelacija leži u većoj varijanci svih triju komponenti agresivnosti u našem istraživanju.

Tablica 2. Korelacije između komponenti agresivnosti

	Ljutnja	Hostilitet
Fizička agresivnost	.58	.43
Ljutnja		.61

U većini slučajeva korelacije između komponenti agresivnosti i varijabli socioekonomskog i obiteljskog statusa su značajne i pozitivne: što je viša razina agresivnosti, to je nepovoljniji socioekonomski i obiteljski status (Tablica 3). Najviše korelacije s komponentama agresivnosti imaju varijable koje opisuju ispitanikovo obrazovanje.

Tablica 3. Korelacije između komponenti agresivnosti i varijabli socioekonomskog i obiteljskog statusa

PRIMARNA OBITELJ	Fiz. agr.	Ljutnja	Host.
1. Socioekonomski status			
1. Obrazovanje oca	.23***	.14*	.16*
2. Obrazovanje majke	.13*	.15*	.16*
3. Stambeni uvjeti	.18**	.20***	.25***
4. Materijalni status	.13*	.09	.16*
5. S kim je živio	.11	.13*	.14*
6. Broj promjena prebivališta	.00	.08	.07
2. Socijalna patologija			
1. Skitnja	.19**	.07	.18**
2. Alkoholizam	.24***	.19**	.31***
3. Besposličarenje	.21***	.06	.25***
4. Kriminalitet	.09	.07	.12
5. Obiteljski odnosi	.16*	.20***	.22***
6. Odnosi s ocem	.12	.15*	.16*
7. Odnosi s majkom	.06	.15*	.10
3. Fizičko nasilje			
1. Fizičko kažnjavanje - otac	.17**	.13*	.20**
2. Fizičko kažnjavanje - majka	.04	.21***	.15*
3. Fizičko kažnjavanje - drugi članovi	.01	.11	.21***
4. Bježanje od kuće	.25***	.31***	.28***
5. Fizička agresivnost prema roditeljima	.42***	.26***	.22***
6. Bezrazložno fizičko kažnjavanje	.26***	.15*	.24***
ISPITANIK			
4. Obrazovanje			
1. Stupanj postignutog obrazovanja	.24***	.18**	.30***
2. Izbačenost iz škole	.33***	.23***	.25***
3. Ponavljanje razreda	.35***	.26***	.33***
4. Neopravdano izostajanje iz škole	.48***	.30***	.29***
5. Fizička agresivnost prema učiteljima	.25***	.23***	.14*
5. Socijalna patologija			
1. Skitnja	.35***	.25***	.22***
2. Prosjačenje	.16*	.05	.11
3. Kocka	.39***	.18**	.18**
6. Obitelj			
1. Broj djece	.09	-.06	-.04
2. S kime živi	.09	-.05	.02
3. Odnosi u obitelji	.14*	.21***	.14*
4. Materijalni status	.20***	.15*	.19**
5. Stambeni uvjeti	.15*	.15*	.27***

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Postoje velike razlike među grupama prediktora s obzirom na količinu objašnjene varijance (Tablica 4). Kada usporedimo grupe prediktora u području primarne obitelji, najznačajnija je treća grupa varijabli - fizičko nasilje. Kad je riječ o samom ispitaniku,

najvažnija je prva grupa varijabli - obrazovanje (školski neuspjeh). Ako usporedimo varijable iz područja primarne obitelji i varijable koje se tiču obilježja ispitanika, njihova je prediktivna moć, izgleda, podjednaka.

Najvažnija grupa prediktora se odnosi na obrazovanje. Varijable socijalne patologije ispitanika (ima ih samo tri) imaju vrlo veliku količinu zajedničke varijance s fizičkom agresivnošću.

Postoje razlike među komponentama agresivnosti. Fizička se agresivnost može najbolje predvidjeti. Fizička se agresivnost može najbolje predvidjeti na osnovi obrazovanja, ispitanikove socijalne patologije i fizičkog nasilja; ljutnja na osnovi fizičkog nasilja i obrazovanja; hostilitet na osnovi obrazovanja, socijalne patologije i fizičkog nasilja u primarnoj obitelji.

Nakon parcijalizacije svih varijabli primarne obitelji, još uvijek ostaje značajna količina zajedničke varijance između svih komponenti agresivnosti i varijabli obrazovanja te između fizičke agresivnosti i varijabli ispitanikove socijalne patologije (Tablica 5).

Varijable fizičkog nasilja iz područja primarne obitelji dijele značajan dio varijance sa svim komponentama agresivnosti i nakon parcijalizacije varijabli socioekonomskog statusa i socijalne patologije primarne obitelji. Grupe prediktora koje se odnose na socijalnu

patologiju i obitelj ispitanika ne doprinose značajno veličini objašnjene varijance, nakon parcijalizacije utjecaja četiriju prethodnih grupa prediktora, osim što je socijalna patologija značajan prediktor fizičke agresivnosti. Sve nezavisne varijable objašnjavaju od 31% varijance hostiliteta do 42% varijance fizičke agresivnosti. To znači da postoje i drugi važni prediktori agresivnosti, koji se nalaze u području bioloških i psiholoških čimbenika. Ako uzmemo u obzir činjenicu da smo i neke druge varijable socioekonomskog i obiteljskog statusa mogli uključiti u ovo istraživanje, onda proizlazi da bi ukupna suma varijance agresivnosti, objašnjene ovim varijablama, mogla dosegnuti 50%.

Najbolji prediktori fizičke agresivnosti (uzimajući u obzir β i β_0) su: obrazovanje oca, fizička agresivnost prema roditeljima, neopravdano izostajanje iz škole i kocka; ljutnje: fizičko kažnjavanje od strane majke, bježanje od kuće (zbog straha od fizičke kazne) i odnosi u vlastitoj obitelji; hostiliteta: fizičko kažnjavanje od strane majke, stupanj postignutog obrazovanja ispitanika.

Tablica 4. Regresijska analiza za svaku grupu prediktora - R²

PRIMARNA OBITELJ	R ²		
	Fiz. agres.	Ljutnja	Host.
1. Socioekonomski status	.08**	.08**	.11***
2. Socijalna patologija	.09**	.08**	.14***
3. Fizičko nasilje	.19***	.16***	.14***
ISPITANIK			
4. Obrazovanje	.28***	.14***	.17***
5. Socijalna patologija	.22***	.09***	.08***
6. Obitelj	.06**	.07**	.09***

* $p < .05$; ** $< .01$; *** $< .001$

Tablica 5. Hijerarhijska regresijska analiza

PRIMARNA OBITELJ	Fiz. agresivnost		Ljutnja		Hostilitet	
	R ²	ΔR^2	R ²	ΔR^2	R ²	ΔR^2
1. Socioekonomski status	.08**		.08**		.11***	
2. Socijalna patologija	.12*	.05	.14**	.06*	.18***	.07***
3. Fizičko nasilje	.25***	.13***	.23**	.09***	.23**	.05*
ISPITANIK						
4. Obrazovanje	.39***	.13***	.30***	.07**	.30***	.06**
5. Socijalna patologija	.42***	.03*	.31**	.01	.30**	.01
6. Obitelj	.42***	.01	.33**	.02	.31**	.01

* $p < .05$; ** $< .01$; *** $< .001$

Tablica 6. Fizička agresivnost β - koeficijenti

VARIJABLE	β	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6
Obrazovanje oca	.21*	.22*	.21*	.18*	.17*	.19*
Obrazovanje majke	-.03	-.05	-.05	-.01	-.00	-.01
Stambeni uvjeti	.10	.05	.10	.04	.02	.05
Materijalni status	-.03	-.08	-.06	-.02	-.03	-.03
S kim je živio	.07	.07	.11	.00	-.02	-.02
Promjene prebivališta	.00	-.02	.02	.04	.06	.06
Skitnja	.08	.06	.06	.07	.06	.04
Alkoholizam	.13	.07	.04	.05	.03	.02
Besposličarenje	.05	.08	.03	-.05	-.03	-.02
Kriminalitet	.02	.03	-.02	-.02	.01	.00
Odnosi u prim. obitelji	.07	.12	.01	-.01	.01	-.01
Odnosi s ocem	.02	-.08	-.18	-.14	-.15	-.16
Odnosi s majkom	.06	.04	-.02	.02	.02	.03
Fiz. Kažnjavanje - otac	.11		.10	.05	.08	.08
Fiz. Kažnjavanje - majka	-.03		.00	-.01	.00	-.00
Fiz. Kažnjavanje - drugi članovi	-.03		-.05	-.05	-.05	-.04
Bježanje od kuće	.04		.08	.06	.04	.04
Fiz. Agresivnost prema roditeljima	.38***		.37***	.27***	.22**	.22**
Bezrazložno fizičko kažnjavanje	.00		-.054	-.06	-.05	-.03
Stupanj obrazovanja	.06			-.03	-.02	-.01
Izbačenost iz škole	.10			.13	.06	.05
Ponavljjanje razreda	.10			.10	.12	.12
Izostajanja iz škole	.36***			.27***	.21**	.19**
Fiz. Agresivnost prema učiteljima	.09			.07	.07	.06
Skitnja	.25***				.10	.10
Prosjačenje	.01				-.05	-.03
Kocka	.31***				.19**	.19**
Broj djece	.10					.02
S kim živi sada	.02					-.03
Odnosi u obitelji	.07					.03
Materijalni status	.15					.09
Stambeni uvjeti	.06					-.102

* $p < .05$; ** $< .01$; *** $< .001$

β su standardizirani regresijski koeficijenti u zasebnim regresijskim analizama; β_2 - β_6 su standardizirani regresijski koeficijenti u postupnoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi.

Tablica 7. Ljutnja β - koeficijenti

VARIJABLE	β	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6
Obrazovanje oca	.04	.03	.11	.08	.08	.10
Obrazovanje majke	.09	.12	.11	.13	.12	.08
Stambeni uvjeti	.23**	.21*	.19*	.15	.15	.08
Materijalni status	-.12	-.23*	-.21*	-.18	-.18*	-.18*
S kim je živio	.09	-.04	-.00	-.09	-.10	-.08
Promjene prebivališta	.065	.03	.03	.04	.05	.06
Skitnja	.00	-.01	-.03	-.03	-.05	-.05
Alkoholizam	.13	.05	.03	.02	.02	.01
Besposličarenje	-.08	-.06	-.04	-.08	-.10	-.12
Kriminalitet	.03	.01	-.03	-.02	-.00	-.03
Odnosi u prim. obitelji	.14	.19*	.13	.14	.14	.10
Odnosi s ocem	.02	.03	.02	.06	.05	.05
Odnosi s majkom	.13	.13	-.02	.01	.01	-.02
Fiz. Kažnjavanje - otac	-.01		-.08	-.11	-.10	-.09
Fiz. Kažnjavanje - majka	.16*		.18*	.17*	.17*	.19*
Fiz. Kažnjavanje - drugi članovi	.05		-.01	-.02	-.02	-.01
Bježanje od kuće	.26**		.26**	.24**	.24**	.20*
Fiz. Agresivnost prema roditeljima	.20**		.21**	.13	.12	.13
Bezrazložno fizičko kažnjavanje	-.14		-.22*	-.22*	-.23*	-.19*
Stupanj obrazovanja	.08			.06	.05	.06
Izbačenost iz škole	.05			.09	.06	.04
Ponavljjanje razreda	.09			.04	.04	.05
Izostajanja iz škole	.19*			.144	.11	.11
Fiz. Agresivnost prema učiteljima	.15*			.13*	.13*	.12
Skitnja	.24***				.08	.08
Prosjačenje	-.03				.03	.04
Kocka	.11				.03	.04
Broj djece	.00					.01
S kim živi sada	-.13					-.16*
Odnosi u obitelji	.24**					.19**
Materijalni status	.06					.02
Stambeni uvjeti	.04					.06

* $p < .05$; ** $< .01$; *** $< .001$

Tablica 8. Hostilitet β - koeficijenti

VARIJABLE	β	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6
Obrazovanje oca	.05	.06	.09	.05	.05	.05
Obrazovanje majke	.04	.03	-.01	-.04	-.04	-.07
Stambeni uvjeti	.24**	.19*	.19*	.15	.14	.07
Materijalni status	-.03	-.10	-.10	-.10	-.11	-.13
S kim je živio	.09	.04	.03	-.03	-.04	-.03
Promjene prebivališta	.10	.08	.07	.08	.09	.10
Skitnja	.03	.01	.01	.01	-.01	.01
Alkoholizam	.18*	.13	.12	.07	.07	.07
Besposličarenje	.07	.08	.09	.08	.08	.06
Kriminalitet	.05	.05	.01	.01	.02	.00
Odnosi u prim. obitelji	.12	.11	.04	.08	.09	.11
Odnosi s ocem	.02	-.05	-.13	-.12	-.11	-.11
Odnosi s majkom	.10	.10	.01	.02	.03	.00
Fiz. Kažnjavanje - otac	.08		.07	-.02	-.02	-.02
Fiz. Kažnjavanje - majka	.13*		.16*	.16*	.17*	.18*
Fiz. Kažnjavanje - drugi članovi	.16**		.12	.13*	.13*	.12*
Bježanje od kuće	.07		.06	.06	.05	.04
Fiz. Agresivnost prema roditeljima	.12		.10	.04	.02	.03
Bezrazložno fizičko kažnjavanje	.06		-.02	-.01	-.01	-.01
Stupanj obrazovanja	.20**			.20**	.21**	.20**
Izbačenost iz škole	.06			-.00	-.04	-.04
Ponavljjanje razreda	.16*			.13	.14	.14
Izostajanja iz škole	.11			.06	.04	.05
Fiz. Agresivnost prema učiteljima	.08			.08	.08	.08
Skitnja	.18**				.00	-.00
Prosjačenje	.09				.03	.02
Kocka	.09				.09	.09
Broj djece	.01					-.01
S kim živi sada	-.03					-.04
Odnosi u obitelji	.09					.01
Materijalni status	.06					.03
Stambeni uvjeti	.22**					.13

* $p < .05$; ** $< .01$; *** $< .001$

RASPRAVA

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da i nakon parcijalizacije negativnih utjecaja primarne obitelji ostaje još uvijek značajan dio prediktivne varijance koji pripada obrazovanju i ispitanikovoj socijalnoj patologiji. Ovakav rezultat je u skladu sa studijom Mejovšeka i sur. (1997).

Koja su moguća objašnjenja? U situaciji kada su varijable primarne obitelji parcijalizirane, faktori koji dijele zajedničku varijancu sa školskim neuspjehom i agresivnošću jesu frustracije i nizak stupanj samopoštovanja uzrokovan školskim neuspjehom te druženje s asocijalnim osobama. Druženje s asocijalnim osobama u vrijeme izbjivanja iz škole predstavlja posve uvjerljivo objašnjenje. Agresivna djeca se nastoje družiti s djecom koja pokazuju slične obrasce ponašanja. U ovim se skupinama agresivno ponašanje visoko cijeni i potiče, što pogoduje razvijanju pozitivnih stavova prema agresiji i sudjelovanju u antisocijalnim i delinkventnim aktivnostima. Drugim riječima, mreže odnosa u kojima sudjeluju agresivni vršnjaci (ili druge agresivne osobe) promiču agresivnost te norme i vrijednosti povezane s agresivnošću (Boivin i Vitario, 1998).

S druge strane, problemi obrazovanja i niska razina dosegnutog obrazovanja mogu, sami po sebi, utjecati na agresivnost, čak i kada isključimo druženje s asocijalnim osobama. Stupanj postignutog obrazovanja je, među ostalim, i približni indikator inteligencije, koja se pokazala dobrim prediktorom delinkventnog ponašanja u prospektivnim longitudinalnim istraživanjima, a to posebno vrijedi za verbalne sposobnosti (npr. Moffitt i sur., 1994). No, škola ne samo da utječe na kognitivni razvoj, već promovira društveno primjerene standarde ponašanja. U obrazovnim se institucijama djeca upoznaju s normama, vrijednostima i sankcijama širega društva. Isto tako, škola provodi socijalnu kontrolu te pomaže da učenici steknu druge vrijednosti i vještine bitne za buduću život, kao što su točnost, disciplina, poštovanje autoriteta, radne navike, usklađivanje vlastitog ponašanja s pravilima institucije, snalaženje u slože-

nim birokratskim organizacijama i sl. Škola nastoji ostvariti istu onu socijalnu kontrolu koju nalazimo i u drugim institucijama društva. Štoviše, socijalno-kontrolna funkcija škole sastoji se i u tome da ona usmjerava i ograničava aspiracije pojedinaca time što ih dovodi u vezu s društvenim vrijednostima. Brojne sociološke studije su pronašle da je razina obrazovanja povezana s otvorenošću prema novim idejama te s liberalnijim socijalno-političkim gledištima. Bolje obrazovani pojedinci imaju bolji pristup faktičkim informacijama, suptilnije analiziraju društvene situacije, tolerantniji su prema različitostima. Općenito, veći stupanj postignutog obrazovanja pruža i veće šanse za društveni uspjeh u odrasloj dobi. Neuspjeh u obrazovnom procesu (ponavljanje razreda, nizak stupanj dosegnutog obrazovanja.) može rezultirati smanjenim samopoštovanjem i averzijom prema nastavnicima i, općenito, školskim institucijama. Spomenuti aspekti obrazovanja su povezani s agresijom u tom smislu da mogu postati izvor frustracija u vrijeme mladosti i/ili odraslosti, a frustracije često rezultiraju agresijom.

Kada je u pitanju odnos između obrazovanja i agresivnosti, važno je spomenuti jednu vještinu koja se s vremenom stječe u školi, a to je skupno djelovanje uz međusobno razumijevanje i prihvaćanje. Škola podupire kompeticiju i rješavanje konflikata na miroljubiv način (bez upotrebe fizičke sile). Rano napuštanje škole lišava pojedince šanse da se bolje upoznaju s modelima koji nisu bazirani na prisili ili nasilju. U školi pojedinci sudjeluju u obrascima nenasilne interakcije s različitim osobama, što je vrlo važno za kasnije funkcioniranje u obiteljskom i javnom životu.

Mogući uzrok školskog neuspjeha i agresivnog ponašanja je isto tako, kognitivna inferiornost. Postoje također poremećaji kao što su nedostatak pažnje, hiperaktivnost i impulzivnost, koji mogu značajno doprinosti školskom neuspjehu i agresivnosti. Sama agresivnost može biti uzrok školskog neuspjeha. Agresivnost se razvija rano u životu i predstavlja stabilnu crtu ličnosti (npr. Huesmann i sur., 1984; Pulkinen i Pitkanen, 1993; Viemero, 1996). Agresivnost u ekstremnom

obliku parcijalizirana je iz varijabli obrazovanja, jer jedna od varijabli u trećem bloku Fizičko nasilje - Fizička agresivnost prema roditeljima - predstavlja mjeru ispitanikove agresivnosti u vrijeme školovanja. Međutim, problem agresivnosti kao uzroka školskog neuspjeha i dalje ostaje.

Ispitanikova socijalna patologija je prediktor fizičke agresivnosti čak i onda kada parcijaliziramo prethodne četiri skupine varijabli. U zasebnoj regresijskoj analizi, samo tri varijable ispitanikove socijalne patologije objašnjavaju oko 22% varijance fizičke agresivnosti. Za očekivati je da socijalna patologija dijeli značajan dio zajedničke varijance s fizičkom agresivnošću, jer je fizička agresivnost u mnoštvo slučajeva konstitutivni element sociopatološkog ponašanja. To može biti razlog zašto još uvijek ostaje značajan dio prediktivne varijance.

Glavni je nalaz ove studije da sve tri skupine varijabli koje pripadaju primarnoj obitelji ne objašnjavaju svu varijancu prilikom predviđanja agresivnosti. Agresivnost zatvorenika ovisi također o drugim faktorima, posebice o onima koji su povezani sa školskim neuspjehom i napuštanjem škole. Čak iako se nalaze u nepovoljnoj poziciji u hijerarhijskoj regresijskoj analizi, varijable ispitanikovog obrazovanja zadržavaju značajan dio zajedničke varijance s agresivnosti.

Zanimljivo je primijetiti da se među najboljim prediktorima u dva navrata pojavljuje fizičko kažnjavanje od strane majke (prilikom predviđanja ljutnje i hostiliteta). Ovaj je nalaz u skladu s rezultatima McCord i sur. (1961), Olweus (1980), Björkqvist i Österman (majčin negativni emocionalni odnos i vika, 1992) i Dodge i sur. (jednoroditeljstvo, 1994). Neka su istraživanja došla do spoznaje da općenito majke češće fizički kažnjavaju djecu od očeva (Bronson et al., 1959; Lefkowitz et al., 1978; Stattin i sur., 1998.), što je rezultat činjenice da majke provode više vremena dnevno s djecom nego očevo. Isto tako, majčina je povijest kažnjavanja (kad je bila dijete) značajnija s aspekta kažnjavanja djece nego očeva. Očevo se kažnjavanje može više promatrati kao "pro-

dužetak" ili "potpora" majčinom kažnjavanju djece. Čest je slučaj da majka poziva ili spominje oca s ciljem da održi red i disciplinu. Majčina povijest kažnjavanja ima čak više utjecaja na očevo fizičko kažnjavanje djece nego njegova vlastita povijest kažnjavanja. Laub i Sampson (1998.) su željeli utvrditi odnos između obiteljske discipline u djetinjstvu i/ili adolescenciji i kasnijeg kriminaliteta. Kada se ovaj odnos analizira u delinkventnoj i nedelinkvetnoj grupi zasebno, proizlazi da je jedino strogo i nekontrolirano kažnjavanje od strane majke povezano s kriminalom aktivnošću u nekim razdobljima odraslosti (iako ne u cijelom analiziranom razdoblju od 17-45 godina). S druge strane, ovdje možemo poći od hipoteze da fizičko kažnjavanje od strane majke možda ima drugačije efekte na agresivnost nego fizičko kažnjavanje od strane oca. Ispitanici iz uzorka su u prosjeku proveli djetinjstvo i ranu mladost u drugoj polovini šezdesetih i prvoj polovici sedamdesetih. Ako bismo pretpostavili da su tada bili perzistentni određeni obrasci tradicionalnih spolnih uloga, onda je fizičko kažnjavanje djece više bio posao očeva nego majki. U tom smislu i djeca mogu fizičko kažnjavanje od strane oca prihvaćati kao sastavni dio odgojne prakse, dok učestalo kažnjavanje od strane majke odstupa od uobičajenih obrazaca kažnjavanja unutar zajednice, što može pobuditi ljutnju i neprijateljstvo kod djeteta. Kandel i Wu (1998) dolaze do zaključka da negativne odgojne metode od strane majke imaju veći utjecaj na jačanje antisocijalnih ponašanja djece nego što pozitivne metode smanjuju takva ponašanja. Kako je odnos između majke i djeteta recipročan, majke na negativna ponašanja djece reagiraju prvenstveno tako da smanjuju pozitivno potkrjepljenje. Time agresivna djeca istovremeno proživljavaju povećanu disciplinu i smanjenu prisnost i nadzor od strane majke. Drugim riječima, ova se kategorija djece s vremenom suočava s rastom rizičnih i smanjenjem protektivnih faktora. Osim toga, Mauthan i sur. (1998) su pronašli da je hostilitet od strane majke (kao i prisutnost psihijatrijskih poremećaja) najvažniji faktor u predviđanju neadekvatnog socijalnog funkcioniranja

dječaka u vrijeme odraslosti (koje uključuje, među ostalim, češće agresivno i devijantno ponašanje).

Na kraju, nedostatak ovog istraživanja je u tome što je jedan dio prediktora mjereno retrospektivno, što znači da podaci mogu biti donekle pristrani i nedovoljno precizno izmjereni. Buduće bi studije mogle ovo dijelom ispraviti putem longitudinalnih istraživanja.

Ova studija potvrđuje nalaze drugih istraživanja, tj. da su socijalni čimbenici iznim-

no važni za razvoj agresivnog ponašanja, ali nisu jedini uzrok agresivnosti. Osim toga, ova studija nudi nove spoznaje o agresivnosti odraslih prijestupnika i tako daje dodatni doprinos dosadašnjoj literaturi. Također, ova studija apostrofira utjecaj obrazovanja i škole na agresivnost. Proizlazi da obrazovanje nije samo povezano s društvenim statusom, već vrlo snažno i s razvojem agresivnosti. Time želimo istaknuti ulogu škole u preveniranju agresivnog ponašanja.

LITERATURA

- Archer, J., Holloway, R., McLaughlin, K. (1995a): Self-reported physical aggression among young men, *Aggressive Behavior*, 21, 325-342.
- Archer, J., Kilpatrick, G., Bramwell, R. (1995b): Comparison of two aggression inventories, *Aggressive Behavior*, 21, 371-380.
- Berkowitz, L. (1993): *Aggression: Its causes, consequences and control*, McGraw-Hill, New York.
- Björkqvist, K., Österman, K. (1992): Parental influence on children's self-estimated aggressiveness, *Aggressive Behavior*, 18, 411-423.
- Boivin, M., Vitario, F. (1998): The impact of peer relationships on aggression in childhood: Inhibition through coercion or promotion through peer support, (u) McCord, J. (ur.) *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bronson, W.C., Katten, E.S., Livson, N. (1959): Patterns of authority and affections in two generations, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 143-152.
- Buss, A.H., Perry, M. (1992): The aggression questionnaire, *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452-459.
- Cohen, P., Brook, J.S. (1998): The reciprocal influence of punishment and child behavior disorder, (u) McCord, J. (ur.) *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Deater-Deckard, K., Dodge, K.A., Bates, J.E., Pettit, G.S. (1998): Multiple risk factors in the development of externalizing behavior problems: Group and individual differences, *Development and Psychopathology*, 10, 469-493.
- Dodge, K.A., Bates, J.E., Pettit, G.S. (1990): Mechanisms in the cycle of violence, *Science*, 250, 1678-1683.
- Dodge, K.A., Pettit, G.S., Bates, J.E. (1994): Socialization mediators of the relation between socioeconomic status and child conduct problems. *Child Development*, 65, 649-665.
- Farrington, D.P. (1978): The family backgrounds of aggressive youths, (in) Hersov, L.A., Berger, M., Schaffer, D. (eds.): *Aggression and antisocial behavior in childhood and adolescence*, Pergamon, Oxford.
- Farrington, D.P. (1989): Early predictors of adolescent aggression and adult violence, *Violence and Victims*, 4, 79-100.
- Farrington, D.P. (1991): Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later-life outcomes, (in) Pepler, D.J., Rubin, K.H. (eds.): *The development and treatment of childhood aggression*, Erlbaum, Hillsdale.
- Farrington, D.P., Hawkins, J.D. (1991): Predicting participation, early onset and later persistence in officially recorded offending, *Criminal Behavior and Mental Health*, 1, 1-33.
- Haapasalo, J., Tremblay, R.E. (1994): Physically aggressive boys from age 6 to 12: Family background, parenting behavior, and prediction of delinquency, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, 1044-1052.
- Huesmann, L.R., Eron, L.D., Lefkowitz, M.M., Walder, L.O. (1984): Stability of aggression over time and generations, *Developmental Psychology*, 20, 1120-1134.
- Kandel, D.B., Wu, P. (1998): Disentangling mother-child effect in the development of antisocial behavior, (u) McCord, J. (ur.) *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Keenan, K., Shaw, D.S. (1994): The development of aggression in toddlers: A study of low-income families, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 22, 53-77.
- Laub, J.H., Sampson, R.J. (1998): The long-term effect of punitive discipline, (u) McCord, J. (ur.) *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lefkowitz, M.M., Huesmann, L.R., Eron, L.D. (1978): Parental punishment, *Archives of General Psychiatry*, 35, 186-191.
- Loeber, R., Dishion, T.J. (1984): Boys who fight at home and school: Family conditions influencing cross-setting consistency, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52, 759-768.
- Mac Ewen, K.E. (1994): Refining the intergenerational transmission hypothesis, *Journal of Interpersonal Violence*, 9, 350-365.
- Maugnan, B., Pickles, A., Quinton, D. (1998): Parental hostility, childhood behavior, and adult social functioning, (u) McCord, J. (ur.) *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McCord, J. (ed.) (1998): *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- McCord, W., McCord, J., Howard, A. (1961): Familial correlates of aggression in non-delinquent male children, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62, 79-93.

- McCord, J., McCord, W., Howard, A. (1963): Family interaction as antecedent to the direction of male aggressiveness, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 239-242.
- Mejovšek, M., Cajner-Mraović, I., Buđanovac, A. (1997): Behavioral and family characteristics of violent and non-violent adolescent offenders, *Croatian Review of Rehabilitation Research*, 33, 37-48.
- Moffitt, T.E., Lynam, D.R., Silva, P.A. (1994): Neuropsychological tests predicting persistent male delinquency, *Criminology*, 32, 277-300.
- O'Keefe, M. (1994): Linking marital violence, mother-child/father-child aggression, and child behavior problems, *Journal of Family Violence*, 9, 63-78.
- Olweus, D. (1980): Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: A causal analysis, *Developmental Psychology*, 16, 644-660.
- Pulkkinen, L., Pitkänen, T. (1993): Continuities in aggressive behavior from childhood to adulthood, *Aggressive Behavior*, 19, 249-263.
- Stattin, H., Janson, H., Klackenber-Larson, I., Magnusson, D. (1998): Corporal punishment in everyday life: An intergenerational perspective, (u) McCord, J. (ur.) *Coercion and punishment in long-term perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Straus, M.A. (1991): Discipline and deviance: Physical punishment of children and violence and other crime in adulthood, *Social Problems*, 38, 133-154.
- Viemerö, V. (1996): Factors in childhood that predict later criminal behavior, *Aggressive Behavior*, 22, 87-97.
- Widom, C.S. (1989): The cycle of violence, *Science*, 244, 160-166.